

POD REDAKCJĄ
MICHAŁA WARDZYŃSKIEGO

POZA WARSZAWĄ

I.

ARCYDZIEŁA PLASTYKI DAWNEJ XII–XVIII WIEKU W ŚWIĄTYNIACH I REZYDENCJACH MAZOWSZA

MAZOWIECKI
INSTYTUT
KULTURY

WARSZAWA 2018



Z Moraw na Mazowsze – freski Sebastiana Ecksteina w Węgrowie i Krasnem



W

śród rokokowych malowideł ściennych na Mazowszu i w przygranicznych obszarach Podlasia prace jednego twórcy budzą od stuleci w równym stopniu zachwyt co zdziwienie spowodowane bardzo charakterystycznymi cechami indywidualnej manieri. Mowa o szeroko (aczkolwiek nie zawsze pochlebnie) komentowanych przez współczesnych freskach pędzla Morawianina Sebastiana Ecksteina (daty życia: 1711 – po 1757), jednego z synów parającego się tym samym lukratywnym zawodem w okolicach Brna oraz w Krakowie i Lwowie Franza Geoga Ignaza (1689–1741).

Pierwszy etap pobytu Sebastiana w Rzeczypospolitej wiązał się z dokończeniem wspólnie z ojcem w latach 1737–1741 malatur we lwowskim kościele jezuickim oraz z realizacją pomniejszych zleceń w świątyniach i klasztorach tego miasta. Po 1743 r. freskant przybył do Warszawy, gdzie dał się poznać jako utalentowany projektant i realizator modnych regencyjno-rokokowych dekoracji malarskich wewnątrz rezydencji i kościołów. Stosując rozwijaną od końca XVII w. w całej Europie Środkowej technikę *quadratury* wg koncepcji włoskiego jezuitę ks. Andrei Pozza, tworzył iluzjonistyczne podziały i struktury architektoniczne, w tym ołtarzowe. W ich kreacji czerpał też obficie z grafiki augsburskiej. Znany był z dynamicznie upozowanych grup figuralnych, a twarzom swoich postaci nadawał charakterystyczne dla środowiska malarskiego Dolnych Moraw silnie przestylizowane, wernakularne rysy o dużych oczach i nosach oraz mięsistych ustach i bujnym, traktowanym jak ornament zarostem. Teatralizacji póz i gestów towarzyszyła orientalizacja strojów i predylekcja do drobiazgowego oddawania szczegółów. W porównaniu do działającego w tym samym okresie, ale prezentującego gust włoski i francuski Łukasza Smuglewicza (1709–1780) malarstwo Ecksteina reprezentuje odmienną stylistykę. Równocześnie dzieła Morawianina górują nad pracami działających w tym czasie na Mazowszu Grzegorza Łodzińskiego (Kobyłka) i zakonników: Antoniego (Marce-

lego) i Wojciecha (Jeremiasza) Dobrzeniewskich (Łęczeszyce) oraz Walentego Żebrowskiego (Warszawa, Ostrołęka). *Oeuvre* Ecksteina wymyka się przy tym jednoznacznej ocenie.

W świetle rozpoznanego dorobku artysty jego sława i uznanie wśród zamożnych i wpływowych dysponentów sztuki nie podlegają wątpliwości. Zwieńczeniem artystycznym kariery Ecksteina było bowiem powołanie w 1757 r. na lukratywny urząd wójta podwarszawskiej jurydyki Bielino. Zatrudnił go Jan Błażej Krasiński (1703–1751), starosta opinogórski, przasnyski i nowomiejski, dla którego artysta wymalował *al fresco* trzy z czterech kopulek w kaplicach bocznych świątyni reformackiej w Węgrowie (ok. 1745) oraz kompleksową malaturę iluzjonistyczną podziałów sklepień, osiem ołtarzy bocznych i wielki, złożony z jedenastu scen cykl *Historii Krzyża Świętego* w rodzimym kościele-mauzoleum w Krasnem (1747). Drugim ważnym klientem został hetman wielki koronny Jan Klemens Branicki (1689–1771), chociaż w opinii magnata malatury na ścianach kościoła parafialnego w Tykocinie nad Narwią (1749) i w pokojach pałacu warszawskiego przy ul. Podwale (1754) były w partiach figur zbyt rubaszne i niestosowne. Dla pierwszego ministra króla Augusta III Sasa – Heinricha hr. von Brühla (1700–1763) – Eckstein przygotował w 1753 r. projekty dekoracji wnętrza i wyposażenia prestiżowej fundacji kościoła parafialnego św. Wawrzyńca na Woli. Nie do końca jeszcze rozpoznany jest natomiast jego angaż u marszałka wielkiego koronnego Franciszka Bielińskiego (1683–1766). Najnowsze odkrycia w stołecznych świątyniach oraz kościele w Krasnem potwierdzają tylko jego wysokie umiejętności i zmysł estetyczny. Oba mazowieckie zespoły fresków Ecksteina cechuje przemyślana kompozycja i wyraźny rysunek podkreślony głębokim śladem po rylcu w mokrym tynku, a dobór kolorystyki rozdziela sceny na poszczególne plany, pastelowy w tle i silnie nasycony pierwszy.

Freski węgrowskie bardzo długo uchodziły za warsztatowe prace Michele Arcangela Palloni, autora omówionej w innym miejscu książki polichromii w ślepej kopule na skrzyżowaniu naw i w kaplicy św. Antoniego Padewskiego (1707–1711).

Sceny pędzla Ecksteina w trzech kaplicach wyobrażają *Zaślubiny Marii*, *Ucztę u Szymona* i *Śmierć zakonika franciszkańskiego*. W pendentywach rozmieszczono aniołki na obłokach, a wymodelowane ogólnie klucze arkad pokryty imitacje form *rocailles*. Wszystkie przeszły w 1898 r. niezbyt udaną konserwację dokonaną przez niejakiego Lewandowskiego, a dawny blask przywrócili im dopiero wykonane w latach 2016–2017 profesjonalne prace kierowane przez prof. Pawła Sadleja z Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, m.in. z udziałem Romualda Wyszyńskiego.

W Krasnem Eckstein zapewne na polecenie fundatora zaprojektował układ dekoracji na podstawie rozwiązania przyjętego przez Palloniego z lat 1707–1708 w farze węgrowskiej. Główny cykl, z umieszczonymi ponad arkadami od wejścia do ołtarza głównego dziesięcioma scenami, od *Chrystus przed Pilatem* po *Złożenie Chrystusa do grobu* (opatrzone napisem: „Sebasti Eckstein Adornavit Picturis / Anno / 1747”), znajduje kulminację w kolosalnym przedstawieniu *Cudownego znalezienia i podwyższenia Krzyża Świętego z Adoracją św. Krzyża* w górnej części na tle nieba i obłoków oraz asystencyjnymi postaciami *Fides* i *Spes* po bokach okna. Całość zamyka zespół ośmiu iluzjonistycznych edikulowych nastaw ołtarzowych w nawach bocznych: *Matka Boska Różańcowa*, *Matka Boska Szkaplerzna*, *św. Erazm*, *św. Augustyn*, *Oplakiwanie Chrystusa (Matka Boska Bolesna)*, *św. Anna* oraz *św. Andrzej* i *św. Wawrzyniec*. Uzupelniają je zacheuszki w wolutowych, rokokowych kartuszach (odstłonięte częściowo) i architektoniczne iluzjonistyczne obramienia epitafium żony zleceniodawcy – Marianny z Czarnkowskich (zm. 1745). Najnowsze badania sondażowe ujawniły istnienie znacznych obszarowo zastłoniętych partii malowideł z tej samej fazy na belkowaniu prezbiterium i nawy głównej (uskrzydłone główki anielskie na osiach pilastrow), szwach sklepień obu ww. części. Dekoracyjne ornamentalne obramienia posiadały też rozmieszczone w nawie głównej i w arkadach międzynawowych marmurowe tablice kommemoratywne członków rodziny Krasieńskich. Czołowe dzieło Ecksteina nie miało długo szczęścia do konserwatorów. W 1883 r., w ramach kompleksowej modernizacji kościoła wg projektu Wincentego Rakiewiczza



Krasne, kościół parafialny, ściana ołtarzowa prezbiterium, scena *Znalezienie relikwii Krzyża Świętego w Jerozolimie*, technika mieszana al fresco-al secco, ok. 1745–1747, proj. i wyk. Sebastian Eckstein z Brna (atryb.), fot. MW, 2017



i pokrycia tynkiem ścian oraz sklepień, warszawski malarz Antoni Strzałecki, zachowując sceny figuralne, całkowicie je przemaalował z zastąpieniem pierwotnej sygnatury. Zmiany te usunął i freski profesjonalnie zabezpieczył dopiero w latach 1954–1956 zespół prof. Karola Dąbrowskiego z Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, natomiast od 2010 r. grupa prof. Pawła M. Jakubowskiego dokonuje sukcesywnie kolejnych odkrywek w partii ścian i sklepień oraz prac renowacyjnych. W przyszłości planuje się odstłonięcie wszystkich malatur w celu estetycznego scalenia całego tego wysmakowanego rokokowego wnętrza.

Węgrów, kościół franciszkanów reformatów (obecnie parafialny), boczna kaplica, kopułka z freskiem, technika mieszana al fresco-al secco, ok. 1745–1747, proj. i wyk. Sebastian Eckstein z Brna (atryb.), fot. MW, 2018

Bibliografia:

- A. Bernatowicz, *Eckstein (Egstein; Egsztejn; Ekstein; Eksztein) Sebastian*, [w:] *Allgemeines Künstlerlexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, Bd. 32, München-Leipzig 2002, s. 114.
- A. Betlej, *Zapomniane freski w klasztorze bernardynów we Lwowie*, [w:] *Sztuka Kresów Wschodnich*, red. A. Betlej, A. Markiewicz, t. 7, red. A. Betlej, A. Markiewicz, A. Dworzak, Kraków 2012, s. 51–64.
- W. H. Gawarecki, *Opis kościoła w Krasnem, i w nim będących nagrobków rodziny Krasieńskich*, [w:] tenże, *Pamiętnik Historyczny Plocki*, t. 2, Płock 1830, s. 100–139.
- M. Karpowicz, *Cuda Węgrowskie*, Węgrów 2009.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 10: *Dawne województwo warszawskie*, red. I. Galicka, H. Sygietyńska, z. 1: *Ciechanów i okolice*, oprac. I. Galicka, H. Sygietyńska, inwentaryzacja wstępna Z. Kossakowska-Szanajca, J. Rutkowska, Warszawa 1977.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 10: *Województwo warszawskie*, red. I. Galicka, H. Sygietyńska, z. 26: *Powiat węgrowski*, oprac. I. Galicka, D. Kaczmarzyk, Warszawa 1964.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, Seria Nowa, t. 12: *Województwo podlaskie (białostockie)*, red. M. Zgliński, K. Kolendo-Korczak, z. 3: *Powiat białostocki*, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak, Z. Michalczyk, A. Oleńska, D. Piramidowicz, K. Uchowicz, M. Zgliński, Warszawa 2016.
- S. Konarski, *Strzałecki Antoni Jan (1844–1934)*, malarz, konserwator, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 44, Warszawa-Kraków 2006–2007, s. 559–560.
- H. Lukešová, *František Řehoř Ignác Eckstein a jeho dílo v Krakově a ve Lvově*, „Opuscula Historiae Artium”, 53: 2009, nr 1–2, s. 83–123.
- Z. Michalczyk, *W lustrzanym odbiciu. Grafika europejska a malarstwo w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych ze szczególnym uwzględnieniem późnego baroku*, Warszawa 2016.
- Ł. P. Młynarski, *Kościół i mauzoleum Krasieńskich w Krasnem w okresie nowożytnym. Przyczynek do dziejów obiektu*, [w:] *Franciszka z Krasieńskich Wettyn, księżna Kurlandii i Semigalii, prababka dynastii królów włoskich. Dziedzictwo rodziny Krasieńskich w regionie świętokrzyskim*, red. D. Kalina, R. Kubicki, M. Wardzyński, Kielce-Lisów 2012, s. 53–59.
- L. Nowaliński, *Ród Krasieńskich na Mazowszu*, [w:] *Franciszka z Krasieńskich Wettyn, księżna Kurlandii i Semigalii, prababka dynastii królów włoskich. Dziedzictwo rodziny Krasieńskich w regionie świętokrzyskim*, red. D. Kalina, R. Kubicki, M. Wardzyński, Kielce-Lisów 2012, s. 33–40.
- H. Osiecka-Samsonowicz, *Sebastian Eckstein – malarz kwadratury*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 46: 1984, nr 2–3, s. 271–292.
- H. Osiecka-Samsonowicz, *Freski Sebastiana Ecksteina w kościele w Krasnem*, „Mazowsze”, 1996, nr 1, s. 31–36.
- Z. Prószyńska, *Eckstein Sebastian*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej przebywających. Malarze-rzeźbiarze-graficy*, t. 2, red. J. Maurin-Białostocka, J. Derwojed, Wrocław-Warszawa-Kraków 1975, s. 155–156.
- E. Rastawiecki, *Słownik malarzów polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej przebywających*, t. 3, Warszawa 1857.
- A. Stoga, *Quadratura w malarstwie polskim XVIII w.: malowidła na sklepieniach*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 42: 1980, nr 3–4, s. 365–376.
- M. Wardzyński, *Sztuka nowożytna na Mazowszu. Zarys problematyki*, [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. 2: *Lata 1527–1794*, red. J. Tyszkiewicz, Pułtusk 2015, s. 629–731.
- Węgrów: dzieje miasta i okolic w latach 1441–1944*, red. A. Kołodziejczyk, T. Swat, Węgrów 1991.
- M. Witwińska, *Topografia i kierunki malarstwa ściennego w Polsce około połowy XVIII wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 43: 1981, nr 1, s. 180–202.